

Ն Ա Խ Ա Պ Ա Շ Ա Ր Մ Ո Ւ Ն Ք

Լ ՈՒՍԻՆ.

Աստղաբաշխական գիտութիւնը եւ մարդուս բնական խելքը կցուցընեն թէ լուսինը երկնային մարմնոց մէջ ամենէն մօտիկն է մեզի. եւ թէ դիմափար մարմին լինելով՝ իւր լոյսը արեւէն կառնու, եւ այն տոգոյն լուսովը մեր գիշերներուն տխրութիւնը կփարատէ. եւ թէ իւր լուսոյն ատեն ատեն կանոնաւոր կերպով աւելնալն ու պակսիլը իւր շրջանին մէջ արեւուն դիմացը այլ եւ այլ դրիւք պատասխելն է, եւ այլն: — Բայց ո՞րքան սուտումուտ կարծիքներ, ո՞րքան նախապաշարմունք եղած են ու կան լուսինն վրայ ամէն ազգաց մէջ: Մեր մէկ քանին միայն յիշեմք այս տեղս:

Երկնային մարմնոց երկրագութիւն ընող հեթանոսները, ինչպէս հին ատենի ազգերէն ու մանք, արեւէն յետոյ ամենէն մեծ աստուած լուսինը կոչէին: Եգիպտացիք անունը *Խիս* դրած կաշառէին լուսինը, Փիւնիկեցիք *Usursh*, Յոյք *Սելիս* եւ *Անահիս*, Հռովմայեցիք *Հերայ* կամ *Յունոն* (*Ենոն*) կանոնանէին, ուրշներն ալ ուրիշ կերպ. բայց գրեթէ ամէնքն ալ այս կարծիքս ունէին թէ լուսինը էգ է, — ինչպէս որ արեւը մանչ կիսմարէին, — եւ արեւուն քոյրն է: Յայտնի բան է որ արեւն ու լուսինը ոչ մանչ են եւ ոչ աղջիկ, ինչպէս որ նաեւ քարն ու փայտը, լոյսն ու կրակը, եւ ամենայն անշունչ արարածք ազատ են այս տարբերութիւնս ունենալն: Չգիտցուի թէ ուսկի՞ց մտած է մեր ռամիկներէն ոմանց մէջ անոր ներհակ այս կարծիքը թէ լուսինը մանչ է, եւ արեւը աղջիկ: Եթէ կուզես՝ պատմութիւնն ալ լսէ.

Արեւն ու լուսինը քոյր ու եղբայր են եղեր. լուսինը կրսէ քրոջը թէ դուն գիշերները քալէ, ցորեկը ես կքալեմ. արեւը չիաւանիւր. ես գիշերը քալելէն կվախնամ, ցորեկը կամբռնամ կրսէ: Այն ատեն լուսինը մէկ կապոց մը ասեղ կուտայ քրոջը, ասոնցմով երեսդ նայողին աչքը ծակծրկէ՝ ամօթ չես քաշեր կրսէ. եւ ահա այն է եղեր պատճառը որ արեւուն վրայ համարձակ չեմք կրնար նայիլ, իսկ լուսինն երեսը կնայիմք ու կզմայլիմք: — Լուսինն վրայ մինչեւ ցայժմ աչք քիթ բերան տեսնողները հարկաւ այսպիսի պատմութեանց ալ պիտի հաւատան:

Եւ միթէ արեւն ու լուսինը աչք քիթ բերան չունին:

— Ոչ, ամենեւին:

— Ձարմա՞նք. հապա ինչո՞ւ այնպէս կերելի որ ունին.

— Անոր համար կերելի ոմանց՝ որ տղակուց այնպէս լսեր են ու հաւատացեր են. չիաւատացողը չտեսներ:

— Ուրեմն ինչո՞ւ օրացոյցներու մէջ թէ՛ արեւուն եւ թէ՛ մանաւանդ լուսինն կլոր կլոր երեսներուն վրայ աչքեր յօնքեր ու քիթ բերան կքաշեն. ո՞ր օրացոյցը կուզես առ ու նայէ:

— Որովհետեւ արեւն ու լուսինը, ինչպէս նաեւ աստղերը, երկնային մարմինք կըսուին, անոր համար ռամկական սովորութիւն մը դարձեր է օրացոյցներուն մէջ արեւուն ու լուսինն նշանակները այս կերպով զանազանել իրարմէ. արեւուն տեղը ծառագայթարձակ երես մը քաշել, իսկ լուսինը այսպէս ☉, ☽: Բայց մէկ պատկերահան մը չկայ որ արեւը կամ լուսինը այդ կերպարանքներով տեսած լինի իրօք եւ այնպէս նկարէ: Երկրնքին երեսի աստղերուն եւս զանազան խումբերը մէկ մէկ անուն ունին. ո՞րը կըսուի *Արջ*, ո՞րը *Խաչ*, ո՞րը *Սալ*, ո՞րը *Աւիւծ*, ո՞րը *Հայկ*, ո՞րը *Պսակ*, եւ այլն, թէպէտ եւ ասոնց եւ ոչ մէկուն շուքը կամ հեռաւոր նմանութիւնն անգամ կայ երկնքին երեսը. եւ սակայն երկնագունտերուն վրայ այդ մարդկանց եւ կենդանեաց եւ իրաց պատկերները որոշ կերպով նկարուած են՝ աստղերուն դիրքերը սահմանելու եւ հասկըցընելու համար:

Եթէ Ասիոյ ու Եւրոպայի բնակիչները լուսինն երեսը աչք քիթ բերան տեսեր են՝ իրենց սուր աչքերովը, կերելի թէ խեղճ մտերիկացիք այնչափ սրատես չեն եղեր, անոր համար միայն քանի մը սեւ սեւ բծեր (*չեֆներ*) տեսեր են ու կտեսնեն: Եւ իրաւունք ունին. վասն զի լաւ գիտակներով (*սխրպիւններով*) ալ կերելին այն սեւ ու ճերմակ բծերը՝ աշխարհացուցին վրայի գծերուն պէս: Միայն թէ աստղաբաշխները կըսեն թէ այն բծերը ջրեր ու ցամաքներ են. իսկ մտերիկացիք ի՞նչ ըսեն աղէկ. — կապտմեն թէ ատենով աղուսինն մէկը երկրէս դէպի լուսինը ցատքեր է (ո՞ գիտէ ի՞նչ հնարքով), ու այնպէս ուժով գըրկեր ու սեղմեր է որ բծերը մինչեւ ցայժմ մնացեր են լուսինն վրայ:

Քուք նաւապետը կըսէ թէ Թայիթի կղզոյն բնակիչները ասոր ուրիշ մեկնութիւն կուտան: Ատենով մեր կղզին տեսակ մը ծառեր կըուսնին եղեր որ մէկ փորձանքով մը (Թերեւս ջրհեղեղով) փճացեր են, այժմ չկան. բայց տղանիները այն ծառերուն հոնտերէն առեր տարեր են լուսինն մէջ, այն տեղը բուսեր են ծառերը, եւ անոնք են որ հեռուանց սեւ սեւ կերելին մեր աչքին:

Լուսինն ի՞նչ կերպարանք ունենալը Թողումք. այժմ այն տեսնեմք թէ արդեօք մարդկանց, բուսոց եւ ուրիշ բաներու վրայ ի՞նչ ազդեցութիւն կամ ի՞նչ ոյժ ունի լուսինը:

Այս մէկ յայտնի Յշմարտութիւն է այժմ թէ

լուսինը (արեւուն հետ իմիասին) երկրիս երեսի ջրերը իրեն կըաշէ, եւ անով է որ կ'աւտաճին ծովերուն *shewasotap'is* ու մակընթացութիւնը ըստած երեւոյթները. այսինքն օրը երկու անգամ ծովուն ջրերը կուռին կըարձանան՝ դէպի արեւն ու լուսինը քաշուելով, եւ երկու անգամ կ'ցածնան, վեց ժամ կըարձանան եւ վեց ժամ կ'ցածնան: Այս երեւոյթը Ովկիանոսին վրայ աւելի ըզգալի է քան թէ Միջերկրականին վրայ, Միջերկրական ծովուն երեսն ալ աւելի կ'տեսնուի քան թէ Սեւ ծովուն ու Կասպից ծովուն երեսները: — Աստի եւ ուրիշ քանի մը նշաններէ կիմացուի թէ ուրեմն լուսինը միջնորդութիւն վրայ եւս պէտք է ազդեցութիւն ունենայ, այսինքն պէտք է որ օդուն այլ եւ այլ փոփոխութեանցը շատ կամ սակաւ պատճառ լինի, բայց թէ ո՛րքան եւ ինչպէս՝ ստոյգ չգիտցուիր:

Ոմանք շատ աւելի հեռու տարեր են լուսնի լուսոյն այս ուժը, եւ հին ատենէն իվեր կարծեր են թէ լուսինը կամ լուսնկան մեծ ուժ ունի թէ՛ մարդկանց եւ թէ՛ բուսոց վրայ: Մարդկանց վրայ այս է ազդեցութիւնն որ լուսնի վրայ շատ նայողը լուսնոտ (*սարաթ*), վերնոտ (*բուրաթգլը*), խելառ (*shelank*) ու գոնէ քնաշրջիկ՝ այսինքն քնոյն մէջ քալող ու խօսող կլինի: Եթէ այս բանս ճշմարիտ լինէր, նախ շատ բանատեղծներ՝ որ լուսնի լուսոյն վրայ սովորաբար զմայլած կնային ժամերով, ամէնքն ալ լուսնոտ, վերնոտ, խելառ ու քնաշրջիկ պիտի լինէին. եւ երկրորդ՝ հովիւները, նաւորդները, որ գրեթէ ամէն լուսնկայ գիշեր լուսնին վրայ նայելով կ'մտաւորուին: — Հապա ինչո՞ւ հայերէն *լուսնոս*, ու լատիններէն *լուսնաբիֆուս*, եւ անտի ռուսերէն *լուսնաբիֆ*, ըսուեր են այն հիւանդները: — Ասոր բուն պատճառը այն կերելի որ այս տեսակ հիւանդութիւնները իրենք իրենցմէ ամսական շրջան մը ունին՝ մարդուս արեանը շրջանին հետ կ'ապուած, եւ ոչ թէ լուսնին նորոգութեան կամ լրանալուն հետ կ'ապակցութիւն մը ունին: Բայց մեր այս բանիս բարակ քննութիւնը պէտք է բժիշկներուն թողուի: — Այժմ տեսնեմք թէ ուրիշ ի՞նչ գորութիւններ ունի լուսինը՝ որ ոչ աստղաբաշխները գիտեն եւ ոչ բժիշկները, այլ միայն մօլլաները, փալմներն ու պառաւները: Որո՞նք են ասոնք:

Մօլլաները կ'սովորեցնեն մահմէտականաց (եւ քրիստոնեայք անշուշտ անոնցմէ սովորած են) թէ նոր լուսին տեսնող մարդը եթէ ստըկին քսակը բանայ ու լուսնին ցուցնէ, կամ թէ ստըկի վրայ նայի, քանի որ լուսնին աճի՝ ստակն ալ կ'աճի ու կ'աւելնայ: — Եթէ այս բանը ճշմարիտ է, կերելի թէ աշխարհիս ամէն կողմը, ժամաւանդ ճաճկատանին մէջ, այս տարիներս լուսնին նորոգութիւն տեսնող կամ լուսնին երեսը նայող չէ մնացեր, որովհետեւ ստակները աճելու տեղը՝ օրէ օր պակսելու վրայ են:

Յալմին խրատ կուտայ (եւ քրիստոնեայք ջերմեռանդութեամբ մտիկ կընեն) թէ մայր մը նոր լուսին տեսնելուն պէս՝ պէտք է դառնայ իւր զաւակներուն երեսը նայի, անով ատենով անպատճառ բարեբաղդ կլինին: — Եթէ ամենայն

մայրեր այս խրատը պահէին, աշխարհիս երեսը դժբաղդ մարդ պիտի չգտնուէր. ափսո՛ս:

Մեր ազգէն եւ ուրիշ քանի մը քրիստոնեայ ազգաց կանայք՝ նոր լուսին տեսածներուն պէս՝ երեսները կ'սաչակնքեն: Դովելի սովորութիւն. բայց պէտք է գիտնան որ եթէ իրենց գործերը այնուհետեւ յաջողի, նոր լուսին տեսածներէն չէ, հապա սուրբ Խաչին նշանովը իրենց երեսը խաչակնքելէն է, զոր ամէն առիթներու մէջ ալ կրնան ընել (*):

Հապա ի՞նչ կըսես անոնց որ կարծեն թէ լուսինը ելնելէն ետեւ դրացիներէն մաղ կամ խմորոց ուզելը գէշ է: — Ի՞նչ պիտի ըսեմք. այնպէս է, շատ գէշ քան է, միայն թէ լուսինը յանցանք չունի. յանցանքը՝ ուշ ատեն դրացիներուն անհանգստութիւն տալն է. թող տանտիկինը խելքը վրան պահէ ու իրիկունը վրայ չհասած մաղ ու խմորոց ճարէ, ալիւրը մաղէ ու շաղուէ, որ երկրորդ օրը առանց հացի չմնայ:

Հապա որ կըսեն թէ նոր կ'ծուած կանիւն վրայ լուսինը պիտի չգարնէ, չէ նէ կ'ովուն կ'աւելի կ'ընտրի, մի՞թէ այն ալ սո՞ւտ է: — Ոչ, ինչո՞ւ սուտ լինի. կ'ովուն կ'աւելի իրօք եւ իրաւամբ կրնայ կտրուիլ կամ սղակիլ, երբոր ատենէն շատ կանուխ կամ շատ ուշ կ'ծուի. կ'ովը ատենին պէտք է կ'ծել, արեւը մարը մտած չմտած, այսինքն լուսինը չեղեցած, որպէս զի հորթուկն ալ կ'աւելի ուտէ կշտանայ, խեղճ կ'ովն ալ հանգստանայ. բայց լուսինը այս բանիս մէջ ալ ո՛չ վարձը ունի եւ ոչ յանցանք:

Աւելորդ կ'համարեմք խօսքերս երկնցընել լուսնկային վրայ եղած ուրիշ շատ նախապաշարմանց վրայ, որոց մէկն ալ այս է որ իբր թէ խօրքայիները, ճիւղները, փերիները, տները, մեզմէ աղէկները, ծովու մարերը, եւ այլն եւ այլն, լուսնկայ լուսին դուրս կ'եննեն, կ'քալեն, կ'սաղան, կ'ցատքըտեն, կուրախանան: Մեր այդ բաներուն շատին իրօք եղածին կամ գոյութեանը չեմք հաւատար, ու կ'ինտամբ հաւատացողին վրայ. եւ ոմանց (ինչպէս դեւերուն) գոյութեանը կ'հաւատամք քրիստոնեայք, բայց լուսնկայ լուսին մէջ երեւցածներուն չեմք հաւատար. գիտեմք որ դեւերը թէ՛ գիշերը կընեն իրենց չարութիւնը եւ թէ ցորեկը, ինչպէս որ կըսէ Դաւիթ մարգարէն. «Յիրէ որ շրջի իխաւարի, իգայթակղութենէ դիւին իխաւարակ աւուր». բայց եւ սուրբ Խաչին զէնքովը կ'հաւածեմք զանոնք:

(*) Խրիմեցի կանանց մէջ ոմանք սովորութիւն ունին՝ նոր լուսին տեսած ատենները այս խօսքերս ըսելու.

- „Դընացիք մօրուսորած,
- „Եկար ձիւսորած.
- „Ինչ բերիք ինձ արմաղան, կենձ մանուկ. —
- „Անձնիս առողջութիւն,
- „Ձեռքիս յաջողութիւն,
- „Երեսիս բաղդաորութիւն.
- „Ոչ իմ ձեռքս քեզի հասնի,
- „Ոչ արարած աշխարհին լեզուն ինձի հասնի:
- „Աստուած ողորմի լուսաւորած հոգուն:

Այս կըսեն ու չետոյ կ'դառնան դէպի արեւը՝ Հայր մեր աղօթքը կըսն: